

Д-р ХАМДИЈА КАПИЦИЋ: „АУСТРО-УГАРСКА ПОЛИТИКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА“

Сарајево, 1958

У овој расправи писац обрађује не само тематику која ће првенствено занимати јавност Босне и Херцеговине, него и развој југословенског питања у току Првог светског рата. Као и пишчеви ранији радови из историје наших народа, и овај је рађен на основу његових најновијих архивских истраживања и историјских испитивања у нашим и страним архивима, што треба нарочито истаћи. И ова најновија пишчева расправа садржи обиље нових података и непознатих чињеница са којима се овде први пут сретамо. Пишчев рад даје читав низ нових појединости о аустро-угарској политици у Босни и Херцеговини и о југословенском питању за време Првог светског рата.

До формирања Балканског савеза и до балканских ратова долази противно интенцијама аустро-угарске политике. У разбијању Турске Империје Србија је одиграла пресудну улогу; она доприноси највише решавању балканског питања по принципу: Балкан балканским народима. Беч долази на мисао остварења триализма у оквиру Аустро-Угарске. Ради се на припремању једне нове унутрашње државне структуре с намером да се њоме онемогући привлачно деловање Србије на југословенске народе у Хабзбуршкој Монархији. Носилац ове политичке концепције био је аустро-угарски наследник престола Фрања Фердинанд са шефом генералштаба Конрадом вон Хецендорфом.

Зато долази и до измене у структури босанско-херцеговачке управе. Дотадашња организација Калаијеве управе није више одговарала циљевима аустро-угарске политике. Функција цивилног адлатуса више није била подесна. Царевом одлуком од 1 априла 1912 укинута је функција цивилног адлатуса и установљена функција заменика поглавара земаљске владе. Дошло је до потпуне концентрације војне и грађанске управе. За поглавара Босне и Херцеговине долази генерал Оскар Потјорек, некадашњи помоћник шефа генералштаба. Карактеристично је да су Беч и Пешта још 1912 могли претпостављати да ће оваквим изменама моћи себи задржати Босну и Херцеговину чак и ако дође данас-сутра до светског рата.

Долази се постепено до сазнања да се пословица „крпеж кућу држи“ неће моћи више успешно и дуго примењивати на Аустро-Угарску и њен даљи опстанак. Од нарочитог значаја су Капицићева запажања до којих је дошао на основу својих најновијих архивских истраживања. По њима, велике победе Србије у Првом балканском рату довеле су до врло живих симпатија према њој код напредних кругова свих словенских народа. У

многим нашим градовима у Далмацији дошло је до антиаустријских демонстрација, нарочито у Сплиту. У Босни и Херцеговини долазе 1912 до изражаја симпатије хрватског становништва према Србији. Тако, између осталог, Капићић објављује у изводу писмо директора Исусовачког семинара у Травнику министру Билинском у којем јавља да код једног дела босанских католика преовлађује потајна жеља за уједињењем са „православном велесилом“ на Балкану, када до њезиног остварења буде дошло чак и по цену напуштања католичке вероисповести. Поред тенденције „напуштајмо Рим“, долази до изражаја и мисао „ослободимо се Аустро-Угарске“.

Као што се могло и очекивати у моменту објаве рата Србији, 28 јула 1914 долази у Босни и Херцеговини до масовног хапшења Срба и оних муслимана и Хрвата који су били југословенски оријентисани. Харангирање неодговорних елемената и градског олоша имало је за циљ да се што више пригњечи српски народ и да се он учини неспособним за будућа реаговања. У читавој акцији против Срба у Босни и Херцеговини одлучујућу улогу имали су војни кругови. Ратно министарство у Бечу тражило је од заједничког министарства финансија 2 јула 1914 изузетне мере уперене у првом реду против Срба. Те су се мере тражиле посебним наређењима. Војна власт, на првом месту, тражила је безусловно распуштање Босанског сабора. Изузетне мере требало је да осете српски свештеници, учитељи и омладинци. Сва школска сведочанства стечена у Србији требало је поништити. Документације ради Капићић наводи читав низ доказа за своја тврђења, позивајући се од кога су појединачне наредбе издаване, када и под којим бројем.

По Капићићу, карактеристични су и покушаји министра Билинског да се одупре многим противсрпским настојањима и тенденцијама које су долазиле од војних врхова, нарочито од аустро-угарског генералштаба у Бечу. Билински се изричито одупирао распуштању Босанског сабора. По његовом мишљењу, једна таква мера потпуно би уништила за дуго време политичку ситуацију која је с тешком муком била створена у Сабору. Он је и даље био уверен да би се поновним отварањем Сабора не само спасла ранија политичка ситуација него да би то довело и до смиревања у земљи. Карактеристичан је даље став Билинског према захтеву министра рата Кробатина (Alexander Krobatin, Feldmarschall), да влада не би смела да за атентат на наследника престола Фрању Фердинанда узме на одговорност свеколико босанско-херцеговачко лојално и недужно становништво.

У даљем развоју догађаја порази аустро-угарских армија у Србији имали су за последицу још јачи притисак у земљи, и читав низ процеса против Срба у току 1915 и 1916 године. Претходно, крајем децембра 1914, дошло је до оставке генерала фелдцајмајстора Потјорека, а на његово место дошао је Саркотић

(барон Стеван пл. од Ловћена, генералпуковник); по Капицићу, човек мање-више истог кова. После распуштања Сабора, Билински даје оставку као заједнички министар финансија и на његово место долази Кербер (dr Ernest Körber). Од не малог је значаја да Саркотић у свим својим политичким концепцијама уз Босну и Херцеговину стално спомиње и Хрватску, Славонију, Далмацију и Јужну Угарску. И по њему, у Босни и Херцеговини има се увести строжи курс у ратним временима. По Саркотићу, све дотле док траје Светски рат, треба означити опасним сваки политички утицај Срба у Аустро-Угарској, и српски народ мора остати политички неорганизован. И Кербер дословно усваја Саркотићево мишљење, да би морало бити јединствено поступање са Србима у разним деловима Аустро-Угарске, те према томе треба онемогућавати свако српско политичко груписање свим расположивим средствима. Капицић износи да је почетком 1916 у Бањој Луци докочан највећи велеиздајнички процес против истакнутих српских јавних, културних и политичких радника у Босни и Херцеговини. Осуђено је 16 њих на смрт, а 140 на временске казне тамницом од 3 до 20 година. Тек на интервенцију са стране, смртне казне биле су ублажене доживотном робијом.

Од нарочитог су значаја настојања мађарских државника да се и они имају упитати како да се најсрећније реши питање Босне и Херцеговине. Зар нису они за решавање оваквих проблема свагда били изразито срећних руку? Припреман је и Тисин долазак у Босну и Херцеговину. По Капицићу, у другој половини 1918 Мађари су се спремали са више одлучности да приступе извођењу својих планова и намера са Босном и Херцеговином. Већ су била утврђена мађарска гледишта у вези са решењем читавог југословенског питања у оквиру Аустро-Угарске. Постојало је неколико варијаната. По једној, цела Босна и Херцеговина уједињује се са Угарском као посебна покрајина. Био би то као неки „*separatum corpus sacrae coronae Hungariae*”. Да ли су се уопште Мађари могли озбиљно надати да ће код меродавних у Бечу бити прихваћено овакво решење? Одроз је ово већ традиционалне мађарске грандоманије. Постојала је и ова замишљао: Далмација се присаједињује Хрватској а Босна и Херцеговина Угарској. Мађари очевидно сматрају својом прђијом Босну и Херцеговину. Трећа могућност изгледала би овако: лавовски део Босне и Херцеговине имао би да припадне Угарској. Угарска би имала да добије Херцеговину и сав источни део Босне, са Босанским Бродом, Сарајевом, Мостаром, Зелеником, затим јужни део Далмације са Дубровником и Боком Которском. Хрватска, као саставни део Угарске, могла би да добије једино Бихаћки и Бањалучки округ, а од Далмације искључиво северни део са Сплитом. Мађарска великодушност и предусретљивост могла би да иде само до ових уступака и жртава, када је реч о Хрватској и о њезином задовољењу. Интереси Мађара долазе увек у први ред.

Мађари нису крили: гроф Тиса имао је да дође у Босну и Херцеговину због политичких информација и припремања терена за прикључење ових земаља Угарској. Службено су биле одређене личности које ће имати да присуствују његовом дочеку у Мостару и Сарајеву. Међутим, српски и хрватски прваци спремали су нарочити Меморандум против прикључења Босне и Херцеговине Угарској — тражили су примену принципа народног самоопредељења. Судбина Босне и Херцеговине имаће се повезати са читавом југословенском проблематиком. Овакав Меморандум биће лично предат грофу Тиси. И по Капицићу, Тиса је истина примио шесторицу претставника-потписника Меморандума, али Тисин одговор био је „пун бахатости и горчине и имао је печат политичке неуравнотежености“. Био је то „крут и набусит одговор, више знак слабости него снаге“. Тиса је од подносилаца Меморандума хтео да дозна шта желе Босанци. Одговорено му је кратко, јасно, без устезања: „Оно што можемо постићи. Ми хоћемо интегрално уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца. Ако велике силе дозволе и одреде да се ујединимо у Аустро-Угарској, ми ћемо се и томе покорити; ако не, онда нас ви пуштајте мирно из свога оквира ради опћега мира“. Тиса је тражио од потписника да „паролу националног самоопредељења оставе на миру. Помишља ли Енглеска на национално самоуправљање? Пита ли Енглеска Ирце шта желе? Лажан је ово политички новац, изум је ово наших непријатеља, да би Аустро-Угарску уништили. Велике: ми смо суседи и хтели бисмо да останемо добри суседи, али ми смо суседи и онима у Црној Гори. Живите ли ви у свету снова? Мислите ли ви да угарска држава која са Хрватском претставља заједницу, не пружа и не даје живу снагу, која ће све раздробити што јој на пут стаје? Сматрате ли нас за мртве? Да нас свако може вређати? Рачун је ово без бирташа. Можда ћемо подлећи, али пре него што пропаднемо, уверавам вас, имаћемо снаге да вас смрвимо. Зар сам зато овамо дошао да овде ваше будалаштине слушам?“ Тиса је немачки говорио, а присутни Босанци, напуштајући га без опроштаја, имали су још да му добаце на нашем језику: „Хајдемо!“ И Тиса је био кратак: „Да, то је најбоље!“ (Ja, das ist das Beste!) По Капицићу, Тисина посета Мостару и Сарајеву обављена је у периоду пуног распадања Хабзбуршке Монархије. Јасно је било да је пад близу, што је утицало и на држање политичких људи у Босни и Херцеговини према Тисиним захтевима.

Из ове значајне расправе дознајемо и за многе друге појединости. Најћи ћемо у њој и на Саркотићева мишљења да је за Босну и Херцеговину „најбоља никаква политика“. И Кербер се слагао са Саркотићем да сва политичка кретања у Босни и Херцеговини треба „сузбити у клици“. Да би доказао какви су све људи за време анексије управљали Босном и Херцеговином, писац се задржава и на Саркотићевом револту што су га приликом

једне његове вожње аутом, обалом уз Миљацку, три средњошколца демонстративно фиксирала и намерно га нису хтела поздравити. Саркотић се није устручавао ни јавног скандала; зауставио је своја кола и извршио легитимисање ученика. На његов захтев сва три ученика била су зато искључена из свих сарајевских средњих школа. Међутим, ни Саркотићу није полазило за руком да се државноправно питање Босне и Херцеговине скине потпуно с дневног реда; оно је и даље покретано. Код Хрвата одржавало се још увек расположење за сарадњу са Србима. Ситуација са исхраном становништва већ 1917 била је управо очајна. Од власти прописани минимум следовања по глави становника није могао бити довољан за исхрану, а долазило је и дотле да се ни тај минимум није могао издавати. То је имало за последицу честе случајеве умирања од глади. Знало се о непоузданом држању сеоских старешина приликом ратне реквизиције жита за војску. Јављало се и да је држање свештенства постало непоуздано. Вредело је ово нарочито за фрањевце, који су, по Капицићу, уместо да властима иду на руку при реквизицији, подбадали становништво да не предаје жито, а и сами га утајивали.

Током даљих година широм Босне и Херцеговине све се јаче осећала замореност не само од дугог ратовања већ и општа изнуреност. Никакво веће олакшање није претстављало што је долазило до оживљавања парламентарног живота у појединим земљама Аустро-Угарске. Крајем маја 1917 сазван је бечки Парламент, а нешто раније и Хрватски сабор. До извесног преокрета долазило је и због промене на престолу. Нови цар и краљ Карло обећавао је извесне олакшице. Оживљавању политичког кретања у Босни и Херцеговини посвећено је неколико посебних поглавља ове расправе. Нарочито је активан Југословенски клуб у бечком Парламенту. Помишљало се на сазивање Босанског сабора. Капицићева расправа даће безусловно потстицаја да се наша историографија позабави ускоро и држањем угарског Парламента у вези са аустро-угарском политиком за време трајања Првог светског рата, са држањем мађарских државника у њему. Што је дошло до коначног слома Аустро-Угарске имају великих заслуга и пештански властодршци својом агресивном назадњачком политиком према немађарским народима у Угарској. Својом најновијом расправом аутор је показао како треба прилазити проучавању питања из аустро-угарске унутрашње и спољне политике за време последњих десетина година владавине Фрање Јосифа и цара Карла у Аустро-Угарској.

Очевидно, ни саветодавци цара Карла, ни он сам нису могли много допринети спасавању Аустро-Угарске од коначног слома. Капицић се у својој расправи с пуним правом задржава и на појави како се већ тих година код многих Југословена све више јављају знаци који указују на потребу стварања једне велике балканске државе која би обухватила све југословенске народе.

Није без значаја да је сарајевски надбискуп Штадлер још и 1917 у питању Босанског сабора, у супротности са својом околином, заузимао становиште против његовог отварања, јер је сумњао у његову корисност и бојао се очигледно да би Сабор радио у прилог Антанте. Слично овом становишту, и у будимпештанској мађарској штампи се писало да су Мађари против сазивања Сабора у Сарајеву због тога што би се он бавио државноправним питањем Босне и Херцеговине. Министар заједничких финансија гроф Буријан био је такође мишљења да би требало још чекати са стављањем на дневни ред питања о евентуалном сазивању Босанског сабора.

По Капицићу, промене у унутрашњем политичком животу Хабзбуршке Монархије, изазване спољашњим утицајима, имале су за последицу попуштање према социјалдемократским странкама. Али, већ почетком 1918 било је јасно да Централне силе не могу добити рат. Усто су у последњој ратној години ратне тешкоће у све већој мери притискивале Аустро-Угарску, и она је тешко излазила на крај са захтевима разних народа и притиском који су они на њу вршили. Пошто Беч и Пешта нису успели да закључе сепаратни мир, почели су они са врха да губе оријентацију и контролу над разним народним покретима који су јасно постављали захтеве за националним ослобођењем. У Загребу се држе састанци разних југословенских странака из свих јужнословенских земаља Аустро-Угарске. Усваја се становиште народног јединства и самоодређења народа. Од стране Беча и Пеште насилно се угушују морнарске побуне у Боки Которској и војничке у Мостару.

Пробојем Солунског фронта и капитулацијом Бугарске, септембра 1918, војнички слом Централних сила био је докончан. Аустро-угарску политику у Босни и Херцеговини није могао више спасти ни последњи заједнички министар финансија Александар Шпицмилер. И он се коначно опредељује за остваривање триалистичког програма и зато новембра 1918 и он израђује свој елаборат о југословенском питању. Пропалу аустро-угарску политику спречавања југословенског уједињења нису могли да остваре ни Мађар Стеван Тиса, ни помађарени Немац Александар Верекле, па ни аустриски Немац, Бечлија, Шпицмилер. О свим овим и многим другим питањима најновија Капицићева расправа даје драгоцене податке на основу проучене наше и стране архивске грађе: поверљивих извештаја и личне кореспонденције аустро-угарских генерала и министара, одговорних бечких и пештанских државника и политичара.

Ми данас у нашој савременој историографији још немамо већих, синтетичких дела о овом значајном историском раздобљу, као што су, на пример, дела Јозефа Редлиха (*Schicksalsjahre Österreichs 1908—1919*), или Карла Ђупика (*Franz Joseph I. Der Untergang eines Reiches*), или Едмунда вон Глајзе-Хорстенауа

(Die Katastrophe. Die Zertrümmerung Österreich-Ungarns und das Werden der Nachfolgestaaten), итд. итд. Али баш у недостатку већих дела, нашој су историографији овакве расправе, као што је ова Капицићева, од велике вредности и изузетног значаја. То су одличне предрадње за велике историске синтезе. Тек када будемо добили исто овако солидно документоване расправе о улози осталих југословенских земаља и покрајина у борби против даљег опстанка Аустро-Угарске и у процесу решавања југословенског питања у току и на крају Првог светског рата, тек тада ће се моћи приступити успешном састављању великих историских синтеза. У сваком случају, и ова најновија Капицићева расправа, после низа његових ранијих исцрпних и документованих студија и расправа из новије историје Босне и Херцеговине, претставља још један значајан прилог југословенској историографији.

Др Никола Милутиновић

**ЗБОРНИК ГРАЂЕ ЗА ИСТОРИЈУ РАДНИЧКОГ
ПОКРЕТА ЦРНЕ ГОРЕ**

*Књига II, Титоград 1959. Издаје Историска комисија
Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе*

Недавно је изашла из штампе II књига едиције Зборника грађе за историју радничког покрета Црне Горе која садржи листове Народна борба, Саопштење и један број листа Слобода. За разлику од прве књиге, која је изашла у редакцији Историског архива ЦК СК Црне Горе, другу књигу је издала Историска комисија Централног комитета Савеза комуниста Црне Горе.

Народна борба излазила је повремено као орган Комунистичке партије Југославије — Покрајинског комитета за Црну Гору, Боку и Санџак у 1941, 1942 и 1944 години. Први њен број појавио се 15 септембра 1941, а посљедњи 5 јуна 1944, с тим што је имала прекид у излажењу од 15 марта 1942 до 4 фебруара 1944 године. За читаво то вријеме изашло је 18 бројева овога листа, који је у своје вријеме одиграо крупну улогу у развоју Комунистичке партије Југославије за Црну Гору, Боку и Санџак.

Саопштење Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку излазило је редовно од 26 октобра 1941 до 11 маја 1942 године. Сачувано је 11 бројева, колико је вјероватно и штампано.

Лист Слобода појавио се у лето 1942 године на територији Окружног комитета за Колашин. Овај лист, од кога